

უცხოური სამართალი და ზემდგომი ინსტანციის სასამართლოები საერთაშორისო კერძო სამართალში

თამარ მსხვილიძე

დოქტორანტი

აღმოსავლეთ ევროპის უნივერსიტეტი

შესავალი

საერთაშორისო კერძო სამართლის პროცესში უცხოური სამართლის გამოყენების ეფექტურობა დამოკიდებულია იმაზე, რამდენად სწორად და შეიძლება ითქვას დელიკატურად იმოქმედებენ ზემდგომი სასამართლოები ქვემდგომი ინსტანციის მიერ უცხოური სამართლის გამოყენებით მიღებული გადაწყვეტილებების შემოწმებისას.

პირველი ინსტანციის სასამართლო უფლებამოსილია უცხოური სამართლის გამოყენებით საქმე განიხილოს არსებითად, ზემდგომი სასამართლოები კი ამომწებენ გამოტანილი გადაწყვეტილების კანონიერებასა და საფუძვლიანობას. ამასთან, აღსანიშნავია რომ უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმების არსის განსაზღვრის პროცესში მათ განსხვავებული შესაძლებლობები გააჩნიათ. თუკი, პირველი ინსტანციის სასამართლო არ არის შეზღუდული უცხოური ნორმის შინაარსის დადგენის ხერხებში და შეუძლია ამ მიზნით მიმართოს სხვადასხვა წყაროებს, ზემდგომი სასამართლოები, როგორც წესი, ფლობენ მხოლოდ საქმის მასალებსა და უცხო ქვეყანაში შესაბამის სამართალზე გამოქვეყნებულ ინფორმაციას. ინგლისელ მეცნიერ ფენტიმანს მიაჩნია, რომ პირველი ინსტანციის მოსამართლისათვის უფრო ადვილია უცხოური სამართლის დადგენა, რადგან მას ხელეწიფება მონმეთა და სპეციალისტების დაკითხვა.¹ გერმანელი კოლიზიონისტი შაკი კი აღნიშნავს: „უცხოური სამართლის გამოყენების კანონიერების შემოწმებისას ზემდგომმა სასამართლომ თავშეკავებულობა უნდა გამოიჩინოს, რათა გაუფრთხილდეს საკუთარ ავტორიტეტს, რადგან დიდია იმის ალბათობა, რომ უცხოურ ნორმას არასწორი ინტერპრეტაცია მიეცეს.“²

მოცემულ საკითხზე მსჯელობისას, უპირველეს ყოვლისა, უნდა გავერკვეთ შესაძლებელია თუ არა გამოტანილი გადაწყვეტილების გასაჩივრება უცხოური სამართლის გამოყენების, არგამოყენების ან არასწორად გამოყენების საფუძველით. საკითხი დიდად არის დამოკიდებული უცხოური სამართლის კვალიფიკაციაზე ფაქტის თუ სამართლის კატეგორიად. რადგან, ინგლისში უცხოური სამართალი „ფაქტია“ ამიტომ, გადაწყვეტილება შეიძლება გასაჩივრდეს სააპელაციო ან საკასაციო წესით.³ ამასთან დაკავშირებით, ინგლისურ იურიდიულ ლიტერატურაში აღნიშ-

¹ Fentiman, R. (1998) *Foreign Law in English Courts. Pleading, Proof and Choice of Law*, Oxford, 48,49.

² Шак. X., 2001. *Международное гражданское процессуальное право*. Москва. ст. 317-319. მაგალითად, ფრანგულ სასამართლო პრაქტიკაში არსებობს შემთხვევები, როცა ზემდგომი სასამართლო მაშინაც კი ამბობდა უარს გადაეხედა იმ უცხო ნორმის ინტერპრეტაციისათვის, რომელიც მისი სამართლებრივი სისტემის მსგავსი იყო. მაგ; 1958 წლის 4 ნოემბრის გადაწყვეტილებით, საფრანგეთის საკასაციო სასამართლომ უარი თქვა გაეკონტროლებინა ფრანგული ნორმის იდეტური, ბელგიის სამოქალაქო კოდექსის 313-ე მუხლისათვის მიცემული განმარტება და განაცხადა, რომ ამ ინტერპრეტაციის გაკეთება ქვემდგომი სასამართლოების ექსკლუზიურ ფუნქციას წარმოადგენდა. *International Encyclopedia of Comparative Law. Volume III, Private International Law, Chapter 14, Zajtay, I. (1972). The Application of Foreign Law*, 37.

³ ზოგ შემთხვევაში ინგლისური სააპელაციო სასამართლო იძულებულია შეცვალოს პირველი ინსტანციის სასამართლოს გადაწყვეტილებები. როცა მოსამართლე განიხილავს უცხოური კანონმდებლობის ინტერპრეტაციის საკითხს, პრობლემის გადაჭრის მიზნით, პროფესიული გამოცდილებისა და სამართლებრივი უნარების გამოყენებით, ის აუცილებლად შეისწავლის მტკიცებულებას. მაგ, 1999 წლის *MCC Proceeds v Bishopsgate Investment Trust plc* საქმეში, სააპელაციო სასამართლომ ჩამოაყალიბა თავისი დამოუკიდებელი მოსაზრება ნიუ-იორკის სამართლის ნორმების

ნავენ, რომ თუმცა სააპელაციო სასამართლო ჩვეულებრივ არ განიხილავს ქვემდგომი ინსტანციის მიერ ფაქტისათვის მიცემულ შეფასებას, მაგრამ მან უნდა შეამოწმოს ქვემდგომი სასამართლოს მიერ უცხოური სამართლის გამოყენების შედეგების სისწორე.⁴

იმ ქვეყნებში, რომელთა სამართლებრივი სისტემა უცხოურ სამართალს აღიარებს „სამართლის“ კატეგორიად, ზემდგომი სასამართლოს მიერ პირველი ინსტანციის გადაწყვეტილების შეცვლის საფუძველი მატერიალური სამართლის ნორმების არასწორი გამოყენება და მათი არსებითი დარღვევაა. მატერიალური სამართლის ნორმები კი დარღვეულად ითვლება, თუ სასამართლომ არ გამოიყენა კანონი, რომელიც უნდა გამოეყენებინა; გამოიყენა კანონი, რომელიც არ უნდა გამოეყენებინა; არასწორად განმარტა კანონი. ბუნებრივია, გაჩნდება კითხვა რა სახით შეუძლია ზემდგომ ინსტანციას გადაამოწმოს მაგალითად, გამოყენებულია თუ არა კონკრეტულ საქმეში ის უცხო კანონი, რომელიც კოლიზიური ნორმის მითითებით ექვემდებარებოდა გამოყენებას ან მოსამართლემ ხომ არ მიმართა იმ უცხოურ ნორმას, რომელიც არ უნდა გამოეყენებულყო. ასეთი შემთხვევების განხორციელება მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, როცა ზემდგომი სასამართლოს მოსამართლეებმა იციან უცხოური სამართალი.

ზემდგომი ინსტანციების ზედამხედველობა უცხოური სამართლის გამოყენებაზე

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, ევროპის ქვეყნებში არსებობს განსხვავებული მიდგომები. ზოგიერთ ქვეყანაში უმაღლეს სასამართლო ინსტანციებს უფლება აქვთ გააკონტროლონ მოსამართლეთა მიერ უცხო ქვეყნის სამართლის გამოყენების სისწორე, ზოგ შემთხვევაში კი საკასაციო ინსტანცია ამ შესაძლებლობას მოკლებულია.

ნიდერლანდებში, უზენაეს სასამართლოს გამოაქვს გადაწყვეტილება მხოლოდ სამართლის და არა ფაქტების საკითხის შესახებ, ხოლო ქვემდგომი სასამართლოს მიერ უცხოური სამართლის გამოყენება განიხილება, როგორც ფაქტის საკითხი. ამიტომ, უზენაესი სასამართლო არ აუქმებს უცხოური სამართლის არასწორი გამოყენებით მიღებულ გადაწყვეტილებას. გამონაკლისს წარმოადგენს შემთხვევები, როცა ქვემდგომი სასამართლოები გადაწყვეტილებაში უთითებენ, რომ გამოყენებული უცხოური და ჰოლანდიური სამართლის სისტემები კონკრეტულ საკითხთან მიმართებით არ განსხვავდება. მაშინ მიღებული გადაწყვეტილება კანონიერი უნდა იყოს ჰოლანდიის სამართლებრივი სისტემის საფუძველზე და სწორედ ამ კანონიერების შემოწმებაა შესაძლებელი საკასაციო წესით უზენაესი სასამართლოს მიერ. მაგ, 2005 წელს განხილულ საქმეში უზენაესმა სასამართლომ მიიჩნია, რომ ქვემდგომი ინსტანცია სწორად მოიქცა, როცა მხოლოდ ჰოლანდიური კანონის შეფასება განხორციელდა, რადგან ირანული და ჰოლანდიური სამართალი არ განსხვავდებოდა განსახილველ საკითხთან დაკავშირებით.⁵

გერმანიაში, უცხოური სამართალი სამოქალაქო საპროცესო კანონმდებლობის მიხედვით არ ექვემდებარება შემოწმებას. სამოქალაქო საპროცესო კოდექსის 545-ე მუხლის თანახმად, სამართლებრივი საკითხების სააპელაციო წესით გასაჩივრება გერმანიის უმაღლეს ფედერალურ სასამართლოში მხოლოდ ფედერალური კანონის დარღვევის საფუძველითაა შესაძლებელი. გერმანიის უმაღლესი სასამართლოს მიერ ეს ნორმა განმარტებული იქნა იმ გაგებით, რომ გადასინჯვა არ შეიძლება ეფუძნებოდეს უცხოური სამართლის დარღვევას, მაშინაც კი, თუ ის გერმანული კანონმდებლობის მოთხოვნებს შეესაბამება. აღნიშნულ ინტერპრეტაციას გერმანიის უმაღლესი ინსტანციის სასამართლო დღემდე აღიარებს (უცხოური სამართლის არგადასინჯვის პრინციპი).⁶

უცხოური სამართლის გამოყენებისა და ინტერპრეტაციის საკითხი მხოლოდ ორ განსაზღვრულ შემთხვევაში ხდება ფრანგული საკასაციო ინსტანციის გადასინჯვის ობიექტი. ერთი,

შესახებ და საქმის ფაქტებზე პირველი ინსტანციისაგან განსხვავებული დასკვნები ჩამოაყალიბა. Rogerson, P. (2013). *Collier's Conflict of Laws*, Cambridge University Press, Fourth Edition, 47.

⁴ North P. M. Fawcett J.J. *Cheshire and North's Private International Law*. 13th ed 1999,108.

⁵ The Application Of Foreign Law In Civil Matters In The EU Member States And Its Perspectives for The Future, PART I, Legal Analysis, Swiss Institute of Comparative Law, Lausanne 2011,380. <https://www.isdc.ch/>

⁶ Hausmann, Rainer *Pleading and Proof of Foreign Law - a Comparative Analysis*, The European Legal Forum (E) 1-2008, 2

როცა უზენაესი სასამართლო აკონტროლებს განმარტების დროს ხომ არ დაამახინჯა (უხეში ინტერპრეტაცია მისცა) სააპელაციო სასამართლომ უცხოური კანონის შინაარსი. თუმცა, ამ საფუძვლით გადანყვეტილებების გაუქმება ძალზე იშვიათად ფიქსირდება. და მეორე გამონაკლისი, რომელიც სულ უფრო მნიშვნელოვანი ხდება სასამართლო პრაქტიკაში – იმ საფუძვლების გადახედვა, რასაც სააპელაციო სასამართლოს გადანყვეტილება ეფუძნება. გამომდინარე იქედან, რომ პრეცედენტური სამართალი მოსამართლისაგან მოითხოვს გამოსაყენებელი უცხოური სამართლის შინაარსის დადგენას, მართლაც რომ საჭიროა გაკონტროლდეს მოსამართლემ გადადგა საკმარისი ნაბიჯები შინაარსის დასადგენად თუ არა. ამ მიზნით კი, გადანყვეტილების საფუძვლების გადახედვა ის ინსტრუმენტია, რომელსაც საკასაციო ინსტანცია იყენებს.⁷

შვეიცარიის უმაღლესი ფედერალური სასამართლო ამონიშნავს ხომ არ დაარღვიეს ქვემდგომმა სასამართლოებმა საერთაშორისო კერძო სამართლის ნორმები იმით, რომ უცხოურის ნაცვლად საკუთარი სამართალი გამოიყენეს ან პირიქით. ერთ-ერთ გადანყვეტილებაში უმაღლესმა ფედერალურმა სასამართლომ განაცხადა, რომ კანტონის სასამართლომ უცხოურის ნაცვლად შვეიცარული სამართლის გამოიყენებით შეცდომა დაუშვა, თუმცა აუცილებლობას აღარ წარმოადგენდა საქმის ხელახლა განსახილველად დაბრუნება, რადგან ნათელი იყო უცხოური სამართლის გამოყენებითაც მიღებული გადანყვეტილება მსგავსი იქნებოდა.⁸

დანიში უცხო ქვეყნის კანონმდებლობის გამოყენებასთან დაკავშირებული საკითხები, გასაჩივრების ზოგადი წესების თანახმად, შეიძლება გახდეს აპელაციის საფუძველი. უზენაეს სასამართლოში მიმართვის დასაშვები და სავარაუდო საფუძვლებია: უცხოური სამართლის არგამოყენება, არაზუსტი ინტერპრეტაცია, არასწორი გამოყენება, გამოყენებაზე უარის თქმის არასათანადო დასაბუთება, შესაბამისი კოლიზიური ნორმის დარღვევა და ა.შ.⁹

ერთ-ერთ საქმეში, პირველი ინსტანციის სასამართლომ საქმის განსახილველად მიმართა დანიის კანონმდებლობას, უზენაეს სასამართლოში კი მხარე ამტკიცებდა, რომ საქმის გადანყვეტილად სასამართლოს ჰოლანდიური სამართლით უნდა ეხელმძღვანელა. უზენაესმა სასამართლომ ეს მოთხოვნა უარყო და დანიური სამართალი გამოიყენა. ამასთან ისიც დასძინა, რომ შესაძლოა გამოსაყენებელი ნამდვილად ჰოლანდიური სამართალი იყო, თუმცა ქვემდგომი ინსტანციის მიერ ამ საქმის განხილვისას არცერთმა მხარემ არ წარადგინა რაიმე სახის ინფორმაცია რელევანტური ჰოლანდიური სამართლის შესახებ.¹⁰

ჩეხეთის რესპუბლიკის საპროცესო კანონმდებლობის თანახმად, სააპელაციო სასამართლოს უფლება აქვს გადახედოს საქმის ფაქტობრივ გარემოებებს, მათ შორის უცხოური სამართლის გამოყენების საკითხს და თავად მიიღოს გადანყვეტილება. უმეტეს შემთხვევაში, ასევე შესაძლებელია სააპელაციო სასამართლოს გადანყვეტილებების გასაჩივრება უზენაეს სასამართლოში. უცხოური კანონმდებლობის არასწორი გამოყენებისათვის გასაჩივრების სავარაუდო საფუძვლები კანონით არ არის განწერილი. რაც საშუალებას იძლევა შეუზღუდავად იარსებოს გასაჩივრების სხვადასხვა წინაპირობამ, როგორცაა უცხოური სამართლის არგა-

⁷ Treatment of Foreign Law - Dynamics towards Convergence? Ius Comparatum – Global Studies in Comparative Law, Volume 26, Yuko Nishitani Editor, Springer 2017 p.176, 177

⁸ დიდი ხნის განმავლობაში შვეიცარიის უმაღლეს ფედერალურ სასამართლოს მიაჩნდა, რომ მას არ შეეძლო, როგორც უცხოური კოლიზიური, ისევე მატერიალური სამართლის ნორმების შინაარსის შესწავლა. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებით, ამ პრინციპის გამოყენებისას ორი გარემოება უნდა განესხვავებინათ. ერთის მხრივ, როცა კანტონის სასამართლო იკვლევდა უცხო კოლიზიური კანონმდებლობის ნორმების შინაარსს, უმაღლესი ფედერალური სასამართლო შეზღუდული იყო ქვემდგომი ინსტანციის მიერ გაკეთებული დასკვნებითა და განმარტებით. ხოლო, მეორე მხრივ, თუ ეს უკანასკნელი უცხო კოლიზიურსამართლებრივი ნორმების არსს ვერ ადგენდა, მაშინ უმაღლესი სასამართლო უყოყმანოდ იყენებდა ან ინტერპრეტირებდას უკეთებდა მათ, თუკი შვეიცარული სამართლის გამოყენება ამაზე იყო დამოკიდებული. International Encyclopedia of Comparative Law. Volume III, Private International Law, Chapter 14, Zajtay, I. (1972). The Application of Foreign Law, 31,34, 39.

⁹ The Application Of Foreign Law In Civil Matters In The EU Member States And Its Perspectives for The Future, PART I, Legal Analysis, Swiss Institute of Comparative Law, Lausanne 2011, 132.

¹⁰ Treatment of Foreign Law- Dynamics towards Convergence? Ius Comparatum- Global studies in Comparative Law, Yuko Nishitani Editor volume 26, Springer 2017. 142

მოყენება, არასწორი გამოყენება, არაზუსტი ინტერპრეტაცია, რელევანტური კოლიზიური ნორმის დარღვევა და ა.შ.¹¹

ისრაელის სამართლებრივი სისტემა უცხოურ სამართალს ფაქტობრივ კატეგორიად აკვალ-იფიცირებს. აქედან გამომდინარე, როცა უცხოური ნორმა შეცდომით გამოიყენება, სააპელაციო ინსტანცია არ ერევა ქვემდგომი სასამართლოს მიერ გაკეთებულ დასკვნებში. გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა ქვემდგომმა სასამართლომ უგულვებელყო მისთვის წარდგენილი შესაბამისი მტკიცებულებები, ან სახეზეა აშკარა შეცდომით მიღებული, არასწორი გადაწყვეტილება. სასამართლო პრაქტიკაში არსებობს შემთხვევები, როცა ზემდგომმა სასამართლომ გამონაკლისი სახით, ნება დართო მხარეს წარმოედგინა უცხოურ სამართალზე დამატებითი მტკიცებულება. მაგალითად, ერთ-ერთ საქმეში, საქმის განმხილველმა მოსამართლემ ზეპირ მოსმენამდე უარყო იმ მხარის სარჩელი, რომელსაც შემდგომ უკვე უზენაესმა სასამართლომ მისცა უფლება წარმოედგინა ექსპერტის დასკვნა გამოსაყენებელი სამართლის შესახებ. ამ შემთხვევაში, პირველი ინსტანციის სასამართლო შეცდა გადაწყვეტილების მიღებისას, როცა მიიჩნია, რომ უცხოური კანონმდებლობა განსახილველ დავას საერთოდ არ წარმოშობდა. წარდგენილმა ექსპერტულმა დასვენამ კი აჩვენა, რომ უცხოური კანონმდებლობის თანახმად, სარჩელი არ უნდა უარყოფილიყო. ამდენად, უზენაესმა სასამართლომ გასაჩივრება დასაშვებად მიიჩნია, საქალაქო სასამართლოს დაავალა მიეღო ექსპერტული დასკვნა, საქმე არსებითად განეხილა და გადაეწყვიტა.¹²

რაც შეეხება საკითხს, დასაშვებია თუ არა საქართველოში სასამართლო გადაწყვეტილების ზემდგომ ინსტანციაში გასაჩივრება უცხოური სამართლის გამოყენების ან არასწორი გამოყენების საფუძველით, უნდა ითქვას, რომ ამისთვის რაიმე დაბრკოლება არ არსებობს ქართული სამოქალაქო საპროცესო კოდექსის 393-ე მუხლის შესაბამისად. აღნიშნული მუხლის მიხედვით, საკასაციო საჩივარი შეიძლება ეფუძნებოდეს მხოლოდ იმას, რომ გადაწყვეტილება კანონის დარღვევითაა გამოტანილი. საქართველოს საერთაშორისო კერძო სამართლის შესახებ კანონში არსებულ საპროცესო ნორმებში პირდაპირ არ არის ასახული უცხო ქვეყნის სამართლის ნორმის არასწორი გამოყენება, მათი გამოყენების ან არასწორი განმარტების შემთხვევაში საკასაციო საჩივრის აღძვრის საფუძველები. თუმცა, ამ შედეგამდე მისვლა სავსებით შესაძლებელია. საერთაშორისო კერძო სამართლის შესახებ კანონის მე-3 მუხლის თანახმად, სასამართლო ვალდებულია უცხოური სამართლის ნორმების შინაარსი დაადგინოს მათი ოფიციალური განმარტების, გამოყენებული პრაქტიკისა და შესაბამისი უცხოური სახელმწიფოს დოქტრინის გათვალისწინებით. ამგვარად, უცხოური სამართალი კვალიფიცირდება, როგორც სამართალი. ამავე დროს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საპროცესო კანონმდებლობა განიხილავს მატერიალური ან საპროცესო სამართლის ნორმების დარღვევას ან არასწორ გამოყენებას, როგორც უპირობო საფუძველს სასამართლო გადაწყვეტილების შეცვლის ან გაუქმებისათვის. ამიტომ, ისევე როგორც სხვა ქვეყნებში, საქართველოს სსკ-ის 393-ე მუხლში გამოყენებული ცნება „კანონი“ არ უნდა იქნას გაგებული ვიწროდ, მხოლოდ საქართველოს კანონით, არამედ უნდა გაფართოვდეს მისი მნიშვნელობა იმ შემთხვევაშიც, თუ ქართული სასამართლო იყენებს უცხოურ სამართალს. შესაბამისი დარღვევის შემთხვევაში კი ამ მუხლით უნდა მოხდეს საკასაციო საჩივრის აღძვრა.¹³ ამდენად, უცხოური სამართლის ნორმების არასწორი გამოყენება არის სასამართლო გადაწყვეტილების შეცვლის ან გაუქმების საფუძველი.

დასკვნა

ხშირად შექმნილი გარემოება არც ისე სახიეროა ზემდგომი სასამართლოებისათვის. უმეტეს შემთხვევაში, როდესაც ისინი არ ეთანხმებიან გასაჩივრებულ გადაწყვეტილებებს, მოსამართლეთათვის სავალდებულოა უცხოური სამართლის ცოდნა, თუმცა ასეთ ცოდნას შესაძლოა არც კი

¹¹ The Application of Foreign Law In Civil Matters In The EU Member States And Its Perspectives for The Future, PART I, Legal Analysis, Swiss Institute of Comparative Law, Lausanne, 2011, 118.

¹² *Compagnie française de participation v Shmuel Flatto Sharon* Treatment of Foreign Law- Dynamics towards Convergence? Ius Comparatum- Global studies in Comparative Law, Yuko Nishitani Editor volume 26, Springer 2017

¹³ გამყრელიძე, ს. (2000). საერთაშორისო კერძო სამართლის შესავალი. გამ. ბონა კაუზა, თბ, გვ. 82.

ფლობდნენ. ამასთან, ზემდგომ ინსტანციაში ახალი დოკუმენტების წარდგენის შესაძლებლობა არსებითად შეზღუდულია. ამავე დროს, სასამართლო პრაქტიკაში არის მაგალითები, როცა ზემდგომი სასამართლო ისწრაფვის უცხოური სამართლის გამოყენებისაკენ, მაშინ როცა ქვემდგომი თავს არიდებს მის გამოყენებას. სინამდვილეში, ზემდგომი სასამართლოების შესაძლებლობები შეასრულონ შემომწმბლის ფუნქცია, როცა უცხოური სამართლის ნორმების საფუძველზე გამოტანილი გადაწყვეტილება გასაჩივრებული, საკმაოდ შეზღუდულია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- გამყრელიძე, ს. (2000). საერთაშორისო კერძო სამართლის შესავალი. გამ. „ბონა კაუზა“, თბ. გვ. 82.
- Fentiman, R. (1998). Foreign Law in English Courts. Pleading, Proof and Choice of Law, Oxford , 48,49.
- Hausmann, R. (2008). Pleading and Proof of Foreign Law - a Comparative Analysis, The European Legal Forum, 2. <http://www.european-legal-forum.com/>
- Rogerson, P. (2013). Collier's Conflict of Laws, Cambridge University Press, Fourth Edition, 47.
- North P. M. Fawcett J.J. (1999). Chesire and North's Private International Law. 13th Edition, 108.
- International Encyclopedia of Comparative Law. Volume III, Private International Law, Chapter 14, Zajtay, I. (1972). The Application of Foreign Law, 31-34, 37, 38.
- The Application Of Foreign Law In Civil Matters In The EU Member States And Its Perspectives for The Future, PART I, Legal Analysis, Swiss Institute of Comparative Law, Lausanne 2011, 118,132,380. <https://www.isdc.ch/>
- Treatment of Foreign Law - Dynamics towards Convergence? Ius Comparatum-Global studies in Comparative Law, Yuko Nishitani Editor, volume 26, Springer 2017. 142,176,177.
- Шак, X. (2001). Международное гражданское процессуальное право. Москва. ст. 317-319.